

Representation of Ideology in Political Caricatures, from the Persian Constitutional Revolution to the Contemporary with a Sociological Approach [In Persian]

Nasim Nemati ^{1*}, Susan Khataei ²

1 Master's student in Visual Communication, Faculty of Architecture and Urban Planning, Shahid Rajaee Teacher Training University, Tehran

2 Assistant Professor, Faculty of Architecture and Urban Planning, Shahid Rajaee Teacher Training University, Tehran

*Corresponding author: nasimnemati8@gmail.com

Received: 02 Aug, 2020   Revised: 04 Apr, 2021   Accepted: 05 Jun, 2021

ABSTRACT

Caricature is a visual and humorous art form used for media and communication. In caricature, meaning and wit are derived from two semiotic expressions, either verbal and visual or solely visual. The three language techniques of exaggeration, contradiction, and metaphor contribute to creating humor in caricatures, which result from the interaction of verbal and visual elements and the use of visual metaphor. Another abundant source of non-linguistic metaphor representation is the caricature. By examining the phenomena of language, art, politics, and religion, as well as other objective manifestations of metaphor, it is possible to uncover ideology and the human cognitive system. In contrast, the theory of critical analysis of speech seeks to investigate caricature as a social action related to power, ideology, and discourse. Due to caricatures' content compression, brevity, and interaction between language and image, caricatures are quick and straightforward methods to process a message. The audience's unanimity in receiving the message causes them to adopt the desired perspective. Through the use of humor and image literacy, the audience's self-awareness and conceptual literacy will be enhanced. The representation of ideology in political caricatures is founded on two sociological perspectives and linguistic analysis. This study examined the depiction of ideology in political caricatures from the Persian Constitutional Revolution to the present, focusing on significant events such as the July 21, 1952 uprising, Iran's Islamic Revolution, the Iran-Iraq War, nuclear energy and sanctions, and resistance to the economy. The beginning of the Persian Constitutional Revolution, the concepts of freedom, awakening in front of the sleep and decline of the nations, in the form of conflict between good and evil forces, blowing horn and the resurrection of the dead, nationalization of the Iranian oil industry, concepts of independence, and drawing the occupier in the

minds like a captive anima have been conceptualized in political caricatures based on the findings of this study. In verbal-visual political caricatures from the beginning of the Persian Constitutional Revolution, the formation of the caricature is based on a humorous poem and the concept of an auction, a mosque with large rocket domes, and a nuclear bomb symbol representing religion and imposed war. In the first group of images, which contained pictorial metaphors, the symbols of freedom, the symbolic symbols of the occupation's encroachment on Iran's hydrocarbon resources, and the symbols of impertinent and unintelligible representatives are depicted. In the reader's consciousness, the relationship between origin and destination is formed by combining the concepts of origin and destination and unexpectedly filling part of a schema. In the group of verbal-visual caricatures, the same relationships and the stabilizing function of inflated writing map the relationship between the concepts of war's origin and destination.

Keywords: Caricature, Constitutional Period, Contemporary Period, Sociology of Language, Critical Analysis, Semiotics.

بازنمایی ایدئولوژی در کاریکاتورهای سیاسی، از مشروطه تا معاصر (بارویکرد جامعه شناختی)

نسیم نعمتی^{۱*}، سوسن خطایی^۲

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد ارتباط تصویری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، استان تهران

۲. استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، استان تهران، شهر تهران

*نویسنده مسئول مقاله Email: nasimnemati8@gmail.com

پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۱۵

اصلاح: ۱۴۰۰/۰۱/۱۵

دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۱۲

چکیده

کاریکاتور در جهان به عنوان هنر بصری و فکاهی برای ارسال پیام و رسانگی، و در حقیقت بازنمایی رسانه‌ای است. در کاریکاتور معنی و طنز از دو نمود نشانه‌شناختی تولید می‌شود: کلامی و بصری یا صرفاً از طریق بصری. سه شگرد زبانی اغراق، تناقض و استعاره ساز در شکل‌گیری طنز در کاریکاتورها نقش دارند که به نظر می‌رسد حاصل تعامل عناصر کلامی و بصری و کاربرد استعاره بصری باشند. کاریکاتورها منبع غنی دیگری برای تظاهر غیرزبانی استعاره‌ها می‌باشند. مطالعه پدیده‌های زبان، هنر، سیاست، مذهب و سایر مظاهر عینی استعاره، راهی به سوی کشف ایدئولوژی و نظام تفکر بشر بوده و از سوی دیگر، نظریه تحلیل انتقادی کلام در صدد است کاریکاتور را به مثابه کنشی اجتماعی در ارتباط با قدرت، ایدئولوژی و گفتمان مورد مطالعه قرار دهد. به نظر می‌رسد به دلیل فشردگی محتوایی و ایجاز کاریکاتورها و نیز تعامل میان زبان و تصویر، کاریکاتورها شیوه‌های مستقیم و آسانی برای پردازش یک پیام باشند. وحدت مخاطبان در دریافت پیام منجر به هدایت آن‌ها به نگرش مورد انتظار از موضوع می‌شود. خودآگاهی مخاطب از دریچه طنز و سواد تصویری موجب ارتقاء سواد مفهومی در آن‌ها می‌گردد. بازنمایی ایدئولوژی در کاریکاتورهای سیاسی بر اساس دو رویکرد جامعه شناختی و تحلیل انتقادی کلام است. در این تحقیق، بازنمایی ایدئولوژی در کاریکاتورهای سیاسی، از مشروطه تا معاصر (بارویکرد جامعه شناختی) حوادث مهمی چون دوره مشروطه، قیام ۳۰ تیر سال ۱۳۳۱ شمسی، انقلاب اسلامی ایران، جنگ تحمیلی، انرژی هسته‌ای و تحریم و اقتصاد مقاومتی، مورد بررسی قرار گرفتند. نتایج

این تحقیق نشان داد که در کاریکاتورهای سیاسی تک نمودی (تصویری) از آغاز مشروطه، مفاهیم آزادی، بیداری در مقابل خواب و رخوت ملت‌ها، به صورت درگیری نیروی خیر و شر، دمیدن در صور و زنده شدن مردگان، و بعد از آن در ملی شدن صنعت نفت، مفاهیم استقلال و ترسیم اشغالگر در اذهان همانند حیوانی اسیر، مفهوم‌سازی شده‌است. در کاریکاتورهای سیاسی کلامی-تصویری از آغاز مشروطه، شکل‌گیری کاریکاتور بر اساس شعر طنزآمیز و مفهوم حراج گذاشتن، مسجد با گنبدهایی بزرگ از موشک و علامت بمب هسته‌ای که بیانگر مذهب و جنگ تحمیلی، مفهوم‌سازی شده‌است. در گروه نخست که حاوی استعاره‌های تک نمودی (تصویری) بود نمادهای آزادی، نمادهای سمبلیک دست‌اندازی اشغالگران بر منابع نفتی ایران، سمبل نمایندگانی فرمایشی و کم‌فهم، در تصاویر به کار رفته و از طریق دو تکنیک تلفیق مفاهیم مبدأ و مقصد و پرکردن غیرمنتظره بخشی از یک طرحواره، رابطه بین مبدأ و مقصد در ذهن خواننده شکل می‌گیرد و در گروه کاریکاتورهای کلامی-تصویری همین روابط به اضافه نقش تثبیتی نوشتار بادکنکی به نگاشت میان مفاهیم مبدأ و مفهوم مقصد (جنگ) کمک می‌کند.

واژگان کلیدی: کاریکاتور، دوره مشروطه، دوره معاصر، جامعه‌شناختی زبان، تحلیل انتقادی، نشانه‌شناختی.

۱ مقدمه

کاریکاتور به عنوان یک هنر مردمی و یک رسانه اثرگذار و یک سند ماندگار، همواره مورد توجه محققان، مورخان و جامعه‌شناسان بوده است (سقراطی، ۱۳۸۷: ۱۱). «در عصر حاضر کاریکاتور نقش بسیار ارزنده‌ای در برقراری ارتباط ایفا می‌کند. اصولاً هر تولید هنری بر اساس یک اصل مهم یعنی ارتباط شکل می‌گیرد و در بین همه هنرها، کاریکاتور در این زمینه پیشتاز است. کاریکاتور اندیشه مصوری است که به شدت نیازمند ارتباط است و ارتباطی که کاریکاتور با بیننده خود برقرار می‌کند، ساده و صمیمی است. این سادگی و صمیمیت سبب شده تا بیشتر مردم مخاطبان اصلی کاریکاتور باشند» (شاه ولی و همکاران، ۱۳۸۵: ۵). «از آنجایی که کاریکاتور بر سواد، بینایی و نه نوشتاری استوار بود، توفیق آن را یافت که با استفاده از نمادهای عمومی (که برای همگان آشنا و مأنوس بود) ارتباط خود را با عامه بی‌سواد (عوام) برقرار سازد» (عباسی، ۱۳۸۰: ۱۰۰). «از ویژگی‌های مهم کاریکاتور قدرت بیان همه جانبه آن است، یعنی گاه دو پهلوی، گاه به طنز، گاه به کنایه و

گاه به صورت لطیفه و ضرب المثل ارتباط برقرار می‌کند (...). در نتیجه، بهترین سلاح برای روشنگری، هدایت، آگاهی و هوشیاری است» (شاه ولی و همکاران، ۱۳۸۵: ۵). کاریکاتور به مثابه آینه تمام‌نمایی از زندگی مردم است و به دلیل عدم نیاز مبرم به شرح نویسی، در دوره‌هایی نظیر انقلاب اسلامی، گاه از چارچوب مطبوعات خارج شده و بر روی دیوار شهرها و یا به عنوان پلاکارد مورد استفاده قرار گرفته است. «کاریکاتوریست‌ها در طی ادوار مختلف با استفاده از شیوه‌های متنوع کاریکاتور و آثار «رنالیستی-انتقادی» خود، واقعیت‌ها را می‌نمایاندند. برخی از آنان با استفاده از شیوه سمبلیک و با تشدید بیان حاد و گزنده، حقایقی را عنوان می‌کردند که تأثیری عمیق بر اذهان مردم باقی می‌گذارند» (شجاعی طباطبائی، ۱۳۷۱: ۶) و به این طریق عامه مردم را با خود همراه می‌کردند. حمید ساهر در کتاب «سیر تحولات ۷۰ سال کاریکاتور در ایران» به بررسی نابسامانی‌های زندگی مردم ایران و تأثیر کاریکاتور در بیداری و ایجاد انگیزه در دوره قاجار پرداخته است. (ساهر، ۱۳۷۷: ۱۲) در خصوص دخالت انگلیس و دست‌اندازی این دولت بر منابع طبیعی و ثروت‌های ملی ایران و واکنش مقاومت در کاریکاتورهای نشریات ایران در مقاله (علم و بهرامی، ۱۳۹۳: ۱۱۸) مطالبی بیان شده است. هم‌چنین کاریکاتورهای دوره انقلاب و شکل‌های متنوع آن در قالب نشریات، دیوارها و پلاکاردها در مقاله «هنر انقلاب»: صراحت اندیشه در ساحت کاریکاتور انقلاب» بررسی شده است. (سقراطی، ۱۳۸۷: ۱۱) در مطالعات یاد شده، به پیدایش کاریکاتور و یا بررسی کاریکاتورها در یک مقطع زمانی خاص پرداخته شده است که می‌تواند مورد توجه باشد، اما در هیچ‌یک از آن‌ها سیر مقاومت مردمی ایران و نقش کاریکاتور در آن مورد بررسی قرار نگرفته است. پژوهش حاضر سعی دارد جایگاه کاریکاتور در ایران را که ارتباط تنگاتنگی با مقاومت مردمی دارد، در دوره‌های مختلف مورد بررسی قرار دهد. هدف از این پژوهش بررسی جایگاه و نقش کاریکاتور در مقاومت مردم ایران در دوره‌هایی نظیر مشروطیت، نهضت ملی شدن صنعت نفت ایران، قیام ۳۰ تیر ۱۳۳۱، کودتای ۲۸ مرداد سال ۳۲، انقلاب شکوهمند اسلامی، جنگ تحمیلی، انرژی هسته‌ای، و تحریم و اقتصاد مقاومتی است که با استفاده از روش توصیفی تحلیلی انجام شده است. پژوهش حاضر پاسخ به این پرسش است که با توجه به ارتباط تنگاتنگ مردم با کاریکاتور، این‌گونه تصاویر در ادوار مختلف چگونه در همراهی

بازنمایی ایدئولوژی در کاریکاتورهای سیاسی، از مشروطه تا معاصر (بارویکرد جامعه‌شناختی)...

مردم جهت ایستادگی و مقاومت در برابر عوامل استبداد و همچنین نیل به آرمان‌های ایشان نقش داشته‌اند.

۲ ارتباط مقاومت مردم ایران با کاریکاتور

مردم ایران همواره در مقابل عوامل استبداد درونی و بیرونی که کشور را مورد تهدید قرار می‌داد، ایستادگی کرده‌اند. این ایستادگی‌ها و مقاومت‌های عظیم مردمی و در پی آن، تحولات صورت گرفته، حاصل نمی‌شده است مگر با وحدت فکری مردم. این مهم به وسیله جذب تعداد کثیری از مخاطبان توسط کاریکاتورهای سیاسی میسر می‌گردد. تعریفی که از کاریکاتور در دایره‌المعارف هنر، ارائه گردیده است: «بازنمایی اغراق آمیز کُنش یا ویژگی‌های اشخاص به منظور آنکه مضحک جلوه کنند. به طور معمول، چون وسیله‌ای برای هجو و طعن اجتماعی و سیاسی، به کار برده می‌شود» (دایره‌المعارف هنر، ۱۳۹۰: ۳۹۶). کاریکاتور با درآمیختن هنر با رسالت اجتماعی، سیاسی و... واقعیت‌های تلخ را همراه با طنز به تصویر می‌کشد تا برای همگان قابل تحمل باشد.

۲-۱ پیشینه کاریکاتور و آغاز تفکر مقاومت ملی

«کاریکاتور با ظهور مطبوعات و انتشار روزنامه در ایران پا به عرصه وجود گذاشت و برای نخستین بار «هنر تصویری- مردمی» در قالب تصاویر و طرح‌های هجایی و طنزآمیز مطرح شد. به دیگر سخن، کاریکاتور در ایران به همراه موج انتشار مطبوعات، همزمان با انقلاب مشروطیت و شروع بیداری مردم آغاز شد که آن هم نتیجه مستقیم انقلاب سیاسی- اجتماعی در اروپا به شمار می‌رود» (شجاعی طباطبائی، ۱۳۷۱: ۶). در این دوران با توجه به نابسامانی‌های زندگی و تسلط طبقه حاکمه (فتودال‌ها، خان‌ها و عوامل دولت قاجار) بر تمامی شئون زندگی و سرنوشت ملت ایران، مردم به سختی روزگار می‌گذراندند. در این دوره تاریخ، کاریکاتورهای روزنامه ملانصرالدین، موجب فراهم ساختن انگیزه‌های مثبت و ایجاد زمینه‌های وسیع در اذهان شد. «نقاشان از وقایع سیاسی و اجتماعی ایران، تصاویر جاننداری تهیه و واقعیات پشت پرده را عیان می‌سازند» (ساهر، ۱۳۷۷: ۱۸). «کاریکاتورها به صورت حربه‌ای برنده در جهت اهداف و امیال گروه‌ها به کار گرفته می‌شدند و کاریکاتوریست‌ها با استفاده از شیوه‌های متنوع کاریکاتور و آثار «رنالیستی-انتقادی» خود، واقعیت‌ها را می‌نمایاندند. برخی از آنان با استفاده از شیوه سمبلیک و

با تشدید بیان حاد و گزنده، حقایقی را عنوان می‌کردند که تأثیری عمیق بر اذهان مردم باقی می‌گذازدند» (شجاعی طباطبائی، ۱۳۷۱: ۶). «در همین هنگام است که پیگیری مبارزه و اقدامات مردم در تهران به پیروزی می‌انجامد و شاه قاجار فرمان مشروطیت را امضا می‌کند» (ساهر، ۱۳۷۷: ۱۹). «طبیعی بود که با غنای زبان فارسی که شامل اصطلاحات بسیار، ضرب المثل های گوناگون، کلمات عامیانه و کنایات فراوان است، این هنر در ایران، به شیوه ای دیگر، درآید و در شرایط سخت استبداد و خفقان ستمشاهی، عنوان «شمشیرهای برهنه بر روی جباران» را به خود اختصاص دهد» (جام جم، ۱۳۹۳).

«از آغاز مشروطه و در اولین روی روزنامه ملانصرالدین، نمادی به صورت آزادی در مقابل استبداد و بیداری در مقابل خواب و رخوت ملت ها، به صورت درگیری نیروی خیر و شر، تصویر شده بود. در سرلوحه نشریه صوراسرافیل نیز فرشته اسرافیل برای بیداری و رستاخیز مردگان در صور می‌دمد و جمعی از مردگان دوباره زنده می‌شوند نیز، دارای چنین مفهومی است» (علم و بهرامی، ۱۳۹۳: ۱۱۰) (تصویر ۱). [از نمونه های دیگر مقاومت و ایستادگی در برابر عوامل استبداد در دوران مشروطیت]، «کاریکاتور مربوط به محمدعلی شاه قاجار است که بر اساس یک شعر طنزآمیز از شاعر نامدار عصر مشروطه (...) ترسیم شده است. عنوان شعر (...) به زبان ترکی «ساتیرام» است؛ یعنی حراج کرده ام، می‌فروشم» (شکوری، ۱۳۸۵: ۳۷۸) (تصویر ۳).

تصویر ۱ (راست، بالا): منبع: علم و بهرامی، ۱۳۹۲، ۱۱۱

تصویر ۲ (راست):

منبع: ساهر، ۱۳۷۷، ۲۰

تصویر ۳ (چپ):

منبع: شکوری، ۱۳۸۵، ۳۷۸

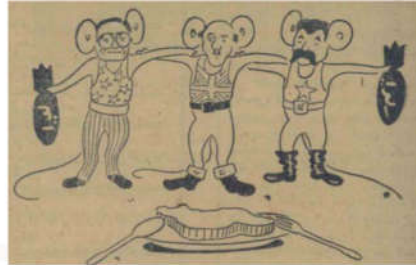
بازنمایی ایدئولوژی در کاریکاتورهای سیاسی، از مشروطه تا معاصر (بارویکرد جامعه‌شناختی)...

«با انقراض دوره قاجاریه، رضاخان در ۲۵ آذر ۱۳۰۴ ش خود را پادشاه نامید. در این دوره نه تنها انتشار نشریات سیاسی و طنز و فکاهی متوقف شد، بلکه اصولاً پرداختن به مقوله سیاسی غیر از آنچه که رضاخان می‌پسندید، مطلقاً ممنوع بود. با رفتن رضاشاه به یکباره ایران میدان جوش و خروش و حرکت و بحث و جدال شد. مردم احساس آزادی کردند و توانستند پیرامون مسائل سیاسی و اجتماعی فکر کنند و سخن بگویند» (علم و بهرامی، ۱۳۹۳: ۱۱۱-۱۱۲).

۲-۲ نقش کاریکاتور در ملی شدن نهضت نفت ایران

«از شهریور ۱۳۲۰ ش به بعد که مردم مختصر آزادی برای ابراز احساسات و اعتراضات خود داشتند، شروع به انتقاد (...) در جراید کردند و اعتراضات به حضور انگلیس و همدستی با آمریکا در سیاست های نفتی اش را در ایران به باد انتقاد گرفتند. به خصوص از زمان به قدرت رسیدن مصدق، مطبوعات ایران لحن شدیدتری نسبت به انگلستان در پیش گرفته بودند» (علم و بهرامی، ۱۳۹۳: ۱۱۹ - ۱۲۰). کاریکاتورهای چاپ شده به شیوه های گوناگون و در قالب نمادهای سمبلیک دست اندازی انگلیس بر منابع نفتی ایران را به تصویر می‌کشیدند. (تصویر ۴) «روزنامه توفیق در تک شماره ۲۵ خرداد ۱۳۲۹ کاریکاتوری روی جلد آورده که به عقد قرارداد نفتی بین ایران و انگلیس و منحوس بودن این، برای ملت ایران اشاره دارد» (همان: ۱۱۸) (تصویر ۶). بالاخره صنعت نفت ایران در تاریخ ۲۹ اسفند ۱۳۲۹ ملی شد. با تصویب اصل آن در مجلس ایران، دولت انگلیس بنای مخالفت با آن را گذاشت و این تصمیم را باطل و غیرقانونی اعلام کرد. «روز بیست و نهم خرداد با تسلط دولت ایران بر تأسیسات نفت، روز خلع ید نام گرفت. کاریکاتوری که در یکی از شماره های روزنامه ناهید چاپ شده وضعیت انگلیس در اذهان عمومی جامعه را نشان می‌دهد که همانند حیوانی که در دام اسیر شده باشد، در باتلاق ایران فرو رفته و چاره ای جز قبول شرایط جدید را ندارد» (همان، ۱۲۳) (تصویر ۷). کاریکاتورهای چاپ شده در نشریات انگلیس، گویای ناگواری این اتفاق تلخ برای آن ها است. (تصاویر ۸ و ۹)

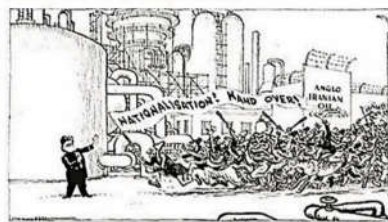

تصویر ۴ (بالا): منبع: علم و بهرامی، ۱۳۹۲، ۱۱۶
 تصویر ۵ (راست): منبع: همان، ۱۱۲
 تصویر ۶ (چپ): منبع: همان، ۱۱۸

تصویر ۷ (چپ):
 منبع: علم و بهرامی، ۱۳۹۲، ۱۲۴

تصاویر ۸ و ۹ (راست): منبع:
mossadeq.weebly.com

[Downloaded from jsal.iarf.ir on 2023-12-10]

[DOI: 10.52547/jsal.6.2.41]

۲-۳ نقش کاریکاتور در پیروزی قیام ۳۰ تیر ۱۳۳۱

با پیروزی نهضت ملی در جریان قیام سی ام تیر ۱۳۳۱ و روی کار آمدن مجدد دکتر مصدق، نهضت، به اوج اقتدار خود رسید، خصوصا آن که در همان اولین روز، پیروزی دیگری برای آن رقم زده شد؛ دادگاه لاهه در همان شب، به نفع مردم ایران رأی صادر نمود. مجلس شورای ملی نیز روز سی ام تیر را به عنوان روز قیام مقدس ملی اعلام نمود و قوام السلطنه را به دلیل کشتار مردم و قیام مسلحانه علیه ملت ایران، مفسد فی الارض شناخت و کلیه اموال او را مشمول مصادره دانست. «نهضت ملی شدن صنعت نفت، سرآغاز یک همدلی فعالانه میان همه گروه‌ها و شخصیت‌های سیاسی و مذهبی بود که به منافع ایران و اسلام می‌اندیشیدند (بیات، ۱۳۸۱: ۲۸) (تصاویر ۱۰ و ۱۱).

[Downloaded from jsal.iierf.ir on 2023-12-10]

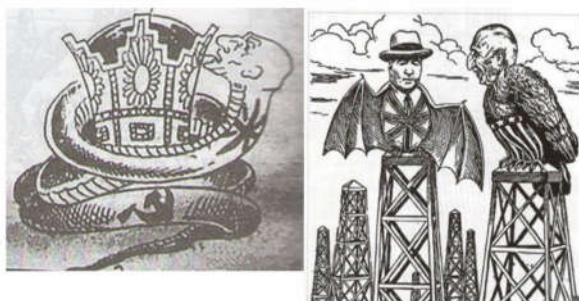

تصویر ۱۰ (راست):

منبع: iraniania.eu

تصویر ۱۱ (چپ): منبع:

old.iran-newspaper.com

تصویر ۱۲ (راست):

منبع: ضیایی، ۱۳۸۸، ۳۵۵

تصویر ۱۳ (چپ):

منبع: 301040.blogspot.com

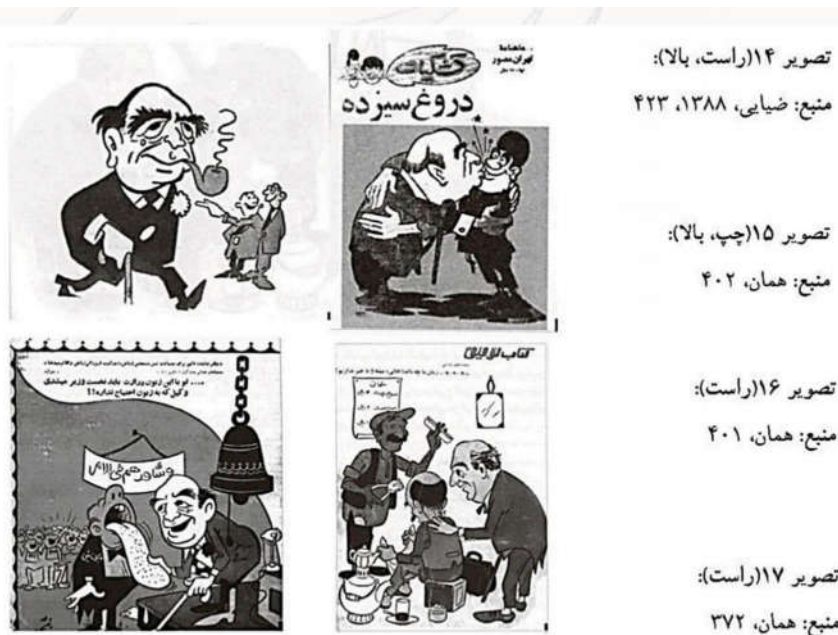
[DOI: 10.52547/jsal.6.2.41]

با اوج گرفتن جریان‌ات ملی شدن نفت، کاریکاتور در ایران سیاسی ترین مراحل رشد خود را می‌پیماید. با اوج گرفتن کشاکش‌های سیاسی در آن سال‌ها، هفته‌نامه توفیق نیز بنا به شرایط روز، حمله را شدیدتر می‌کند. در نیمه دوم سال ۱۳۳۱ شمسی شدت این حملات بیشتر می‌شود. (....) محمدرضا پهلوی در ۹ اسفند سال ۱۳۳۱ تصمیم به ترک ایران می‌گیرد، اما با شورش مخالفان مصدق منصرف می‌شود. در ۴ ماه اول سال ۱۳۳۲ دیگر رمقی برای خاندان سلطنتی باقی نمی‌ماند. در ۲۱ اردیبهشت همان سال همه املاک خاندان پهلوی به دولت واگذار می‌شود. در ۲۲ مرداد محمدرضا پهلوی و ملکه ثریا ظاهراً برای استراحت و در اصل از تهران به رامسر فرار می‌کنند و در ۲۵ مرداد، شاه به بغداد فرار می‌کند. در همین روز مردم ایران، مجسمه‌های شاه را پایین کشیدند و روزنامه‌ها خواهان لغو سلطنت و اعلام جمهوری شدند. در چنین جوی پرداختن به کاریکاتورهایی از شاه فراری هم دیگر مشکلی به حساب نمی‌آید. [در این میان نشریاتی نیز بودند که به مخالفت با مصدق پرداخته و علیه او کاریکاتورهایی منتشر کردند. این کاریکاتورها زمینه ساز تفکر منفی نسبت به مصدق گشت. (تصاویر ۱۲ و ۱۳)] بالاخره آشفتگی بین نیروهایی که در اصل همگی مخالف محمدرضا بودند، اما در درون خود به اتحادی نرسیده بودند، باعث شد که نیروهای نظامی با سازمانی جدید به همراه جمعیتی از اوباش به اتفاق مردمی بی‌شکل و یا سازمان بندی شده و کمک موثر دولت آمریکا توسط سازمان جاسوسی خود، به وسیله عواملی که در میان رهبران بعضی از احزاب و سازمان‌ها داشت، دست به کودتای ۲۸ مرداد بزنند. آمریکایی‌ها نه تنها گوش به زنگ روز حادثه بودند بلکه خود را محق به دخالت می‌دانستند (....) در روز ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، قریب به اتفاق دفاتر نشریات ضد رژیم اعم از جدی و فکاهی و طنز سوزانده شد (ضیایی، ۱۳۸۸: ۳۷۳). در شرایط پیش آمده دیگر صحبت کردن از طنز و فکاهی سیاسی غیر قابل تصور بود.

«در ۷ بهمن ماه ۱۳۴۳ به دنبال ترور منصور نخست وزیر، امیر عباس هویدا روی کار می‌آید و در تمام مدت هفت سال تا پایان دوره انتشار هفته‌نامه توفیق، هویدا نخست وزیر تقریباً میهمان همیشگی روی جلد، پشت جلد و کاریکاتورهای داخلی صفحات توفیق است. هنرمندان طنزنویس و از کاریکاتوریست‌های توفیق طی این مدت آنچه در توان داشتند به این نخست وزیر بی‌اختیار گفتند، به طوری که جمع آوری کاریکاتورهای این دوره که درباره او به چاپ رسیده،

بازنمایی ایدئولوژی در کاریکاتورهای سیاسی، از مشروطه تا معاصر (بارویکرد جامعه‌شناختی)...

اسنادی از هجو گسترده هویداست که همه آن‌ها به طور غیر مستقیم به رژیم برمی‌گشت» (همان، ۳۷۶-۳۷۵) (تصاویر ۱۷ و ۱۴). «عصانامه درباره نخست وزیر آن دوره امیرعباس هویدا و کتاب فسنجون نامه و بادنجون نامه با محوریت پرداختن به دو نماینده مجلس که عمده ترین کاراکترهای فکاهی توفیق از میان نمایندگان مجلس بودند، سمبل نمایندگانی فرمایشی، بی اراده، کم فهم، بله قربان گو و بی اختیار» (همان: ۴۰۲).

[Downloaded from jsal.iierf.ir on 2023-12-10]

۴-۲ نقش کاریکاتور در سقوط سلسله پهلوی و پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

به واسطه اتفاقاتی که در یک سال قبل از انقلاب شکل گرفت، بسیاری از هنرمندان با سیل خروشان مردم همگام شدند و آثاری عرضه کردند. در این زمان کاریکاتورهایی انجام شد که مایه‌هایی از خصوصیات انقلابی را می‌توان در آن دید؛ مثل جمعیت، حرکت و ... بسیاری از جوانان و دانشجویان به واسطه موقعیت خاصی که به وجود آمده بود، احساس وظیفه کرده و وارد میدان شدند. به واسطه حرکت‌های مردمی که نیاز به اطلاع‌رسانی فراگیر بود، در مطبوعات به ارائه کاریکاتورهایی که همسو با جریان مردمی و انقلابی بود، پرداختند. در این کاریکاتورها جسارت

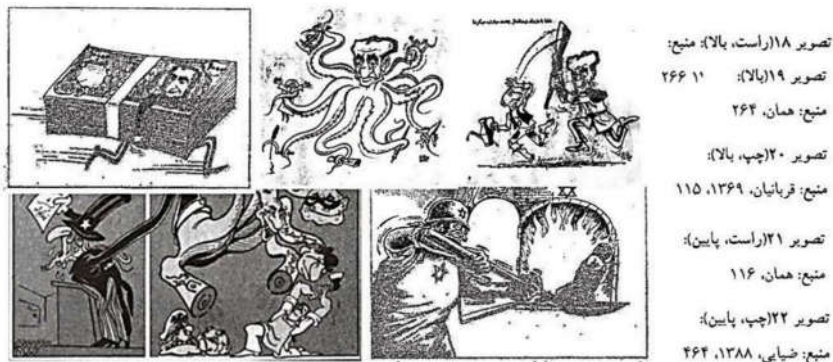
[DOI: 10.52547/jsal.6.2.41]

خاصی مشهود است. به همین ترتیب که پیش می‌رویم تا نزدیک به اتفاق بزرگ یعنی پیروزی انقلاب که جسارت و قدرت ارانه و قدرت بیان بیشتر می‌شود تا جایی که خود شاه به عنوان مظهر رژیم مورد مضحکه قرار می‌گیرد. از ویژگی‌های مهم کاریکاتور نقد قدرت است که در قالب طنز ارانه می‌شود. از ویژگی‌های دیگر، توده ای بودن آن است. اینها مواردی است که نسبتش را با انقلاب محکم می‌کند؛ یعنی یک انقلابی به نقد قدرت می‌پردازد. انقلاب اسلامی، مردمی است؛ فریاد برمی‌آورد بر ضد نظام موجود. بدین گونه است که یکباره کاریکاتور به تراکت‌ها می‌آید.

بعضی از پرده‌هایی که مردم در تظاهرات در دست داشتند، کاریکاتور داشت. به نقل از شجاعی طباطبائی «هر کس از هر وسیله‌ای استفاده می‌کرد، حتی آن موقع که اسکناس‌های هزار تومانی خیلی ارزشمند بود، در عکسی دیدم که چشم‌های شاه را درآورده بودند و از آن کاریکاتور ساخته بودند.» در این زمان کاریکاتور نمایشگاهی مرتبط با دانشگاه‌ها، نیز فعال شد. دانشجویان رشته نقاشی، کاریکاتور را به عنوان یک ابزار پر قدرت سیاسی در اختیار گرفتند تا مفاهیم خود را انتقال دهند، نمایشگاه‌ها جدی‌تر شده و صراحت لهجه در آثار کاملاً مشهود است. (نیرومند و شجاعی طباطبائی، ۱۳۸۲: ۴۹-۵۰)

۵-۲ کاریکاتورهای دوره انقلاب و نقش آن‌ها در رسوا کردن زورمداران دنیا

«با پیروزی انقلاب اسلامی، جو خفقان آور دوره سلطنت پهلوی دوم درهم شکست و طی دوره ای که حکومت پهلوی آخرین نفس‌هایش را می‌کشید، صدها نمایشگاه کاریکاتور در نقاط مختلف ایران به راه افتاد. در این نمایشگاه‌ها، تأکید اصلی سوژه‌ها بر شکست دیکتاتوری محمدرضا شاهی، چگونگی حکومت وی، سیاست‌ها و رهبران نگه‌دارنده رژیم و در رأس آن‌ها آمریکا، خیزش مردم و بالاخره پیروزی انقلاب بود» (ضیایی، ۱۳۸۸: ۴۵۶) (تصاویر ۲۰ و ۱۸). با بررسی اتفاقات بعد از انقلاب، به واسطه سیاسی شدن و اتفاقات خاص سیاسی بعد از انقلاب و اینکه در آن زمان، انقلاب، مورد حمله قدرت‌طلبان و زورمداران دنیا بود، به همین دلیل کاریکاتور وظیفه رسوا کردن نقش کسانی که با انقلاب در تعارضند را نیز پیدا کرد. (نیرومند و شجاعی طباطبائی، ۱۳۸۲: ۵۱) (تصاویر ۲۱ و ۲۲).

۶-۲ کاربردهای مختلف کاریکاتور در تقویت روحیه ملی ایران در دوره جنگ تحمیلی

«جنگ عراق با ایران که به صورت تهاجم همه جانبه عراق (...)[در سال ۵۹ صورت گرفت]، بخش عمده ای از سوژه های کاریکاتور (...)، به کاریکاتور صدام و حامیان آن ها که تقریباً شامل همه کشورها از جمله آمریکا، شوروی، فرانسه، انگلستان و... بودند، [اختصاص یافت] [تصاویر ۲۷-۲۴]. در مجموع کاریکاتور و جنگ در ایران را باید در زمینه های زیر بررسی کرد:

۱. کاریکاتور جنگ در نشریات طنز و فکاهی ۲. کاریکاتور جنگ در ستون های کاریکاتوری نشریات جدی ۳. کاریکاتور نمایشگاهی و جنگ ۴. کاربرد کاریکاتور در محیط هایی پیوسته به خط درگیری ۵. کاریکاتورهای دیواری در جریان جنگ هم در مناطق نزدیک به جبهه و هم در مناطقی که دورتر از خطوط مقدم است. ۶. استفاده از کاریکاتور در پوسترها، تراکت ها، اعلامیه ها و هرگونه روشی که در آن کاریکاتور در کنار نیروهای مقاومت داخلی علیه جنگ قرار گرفته باشد.
۷. چاپ کتاب های کاریکاتوری در جریان جنگ با موضوع خاص جنگ ایران و عراق (...)
۸. استفاده از شیوه های مختلف کاریکاتوری نظیر ساخت انیمیشن در جریان جنگ و با محوریت جنگ» (ضیایی، ۱۳۸۸: ۵۳۹ - ۵۴۰).

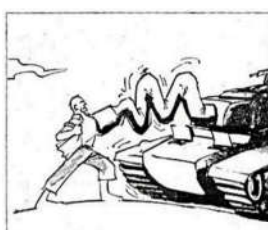
تصویر ۲۴:

منبع: ضیایی، ۱۳۸۸، ۴۷۹

تصویر ۲۳:

منبع: قربانیان، ۱۳۶۹، ۱۱۶

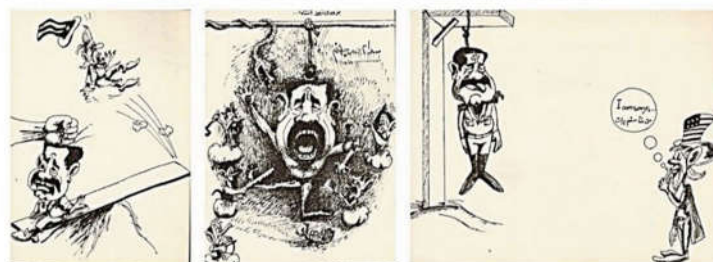
تصویر ۲۵ (راست، پایین): منبع:
مجموعه طرح و خط و کاریکاتور

تصویر ۲۶:

منبع: همان

تصویر ۲۷ (چپ، پایین):

منبع: همان

۷-۲ کاریکاتورسازی انرژی هسته ای

«در سال های پایانی دوره پهلوی و پس از آن در دوره انقلاب اسلامی، حاکمان سیاسی و دولت های عربی حوزه خلیج فارس توانسته اند ایران را در بسیاری از موضوعات که پیوند مستقیم با منافع ملی و امنیت ملی این کشور در منطقه خلیج فارس دارد را با چالش هایی مواجه کنند» (ویسی، ۱۳۹۱: ۷۶).

«امروزه تکنولوژی هسته ای به خاطر نقش ویژه آن در تولید و تأمین انرژی و استفاده گسترده آن در جهت مقاصد صلح آمیز از قبیل کاربردهای صنعتی، کشاورزی، پزشکی، علمی و... از اهمیت خاصی برخوردار شده است. علاوه بر آن پتانسیل موجود در این نوع انرژی و تکنولوژی مربوطه در کاربردهای استراتژیک جلوه خاصی به این انرژی داده است. حساسیت های سیاسی در مورد احتمال استفاده های نظامی از این تکنولوژی سبب شده است که انتقال و توسعه آن به کشورهای در حال توسعه با ممانعت ها، محدودیت ها و اشکالات بسیاری توأم باشد. جمهوری اسلامی ایران در فرآیند توسعه پایدار خود به تکنولوژی هسته ای در وهله اول، از لحاظ تأمین نیرو و ایجاد

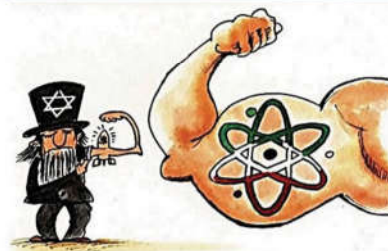
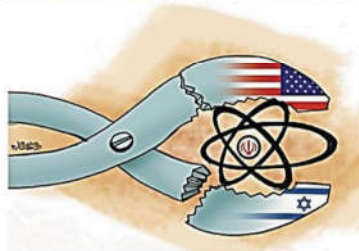
بازنمایی ایدئولوژی در کاریکاتورهای سیاسی، از مشروطه تا معاصر (بارویکرد جامعه‌شناختی)...

تنوع در سیستم عرضه انرژی و در وهله دوم، استفاده از سوخت پاک با توجه به نگرش‌های مثبت جهانی در خصوص حفظ محیط زیست، و هم‌چنین استفاده از جنبه‌های کاربرد آن در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، صنعتی، کشاورزی و پزشکی، نیاز فزاینده‌ای به آن دارد» (همان: ۸۵). کارتون‌های سیاسی به عنوان یکی از اشکال طنز سیاسی-اجتماعی و فرهنگی و نوع سرگرمی سیاسی، سلاح‌های تندی از هیجان و تحریک سیاسی بوده و نقش مهمی در سیاست غرب دارند و این اسلحه بصری خوب و تند، زمانی تندتر شده و بیشتر استفاده می‌شود که هدف دشمن یا رقیبان خارجی و فرهنگ دیگری بوده یا مربوط به یک مسئله مهم یا چالش برانگیز باشد. مسئله انرژی هسته‌ای ایران در دهه‌های اخیر یکی از مسائل مهم و تأثیرگذار داخلی و بین‌المللی بوده و بیش از هر مسئله دیگری بر عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی تأثیر گذاشته است. هم‌چنین این موضوع به اشکال گوناگون و با اهداف مختلف مورد توجه سیاست غرب بوده و هست. به تبع آن، این موضوع توجه بسیاری از کاریکاتوریست‌های غربی را به خود جلب کرده و هر کدام از آن‌ها از زوایایی به بازنمایی آن پرداخته‌اند که برگرفته از فرهنگشان و نگرش نسبت به موضوعی در فرهنگ دیگری است. (حاجی محمدی و راودراد، ۱۳۹۳: ۱۰۸)

«[۲] کارتون سیاسی در سال ۲۰۱۱م. که برنامه هسته‌ای ایران در آن‌ها دلالت‌کننده اصلی بود از دو سایت مهم کارتون‌های سیاسی و سرمقاله‌ای آمریکا که منبع و مخزن اصلی کارتون‌های سیاسی و سرمقاله‌ای بیش از ۹۰ کاریکاتوریست مشهور آمریکا هستند و کارتون‌های موجود در آن‌ها در اکثر روزنامه‌های چاپی و الکترونیک چاپ می‌شوند (... انتخاب شدند)» (همان: ۱۰۸). [در یکی از آن‌ها] «در یک طرف فضای آن، روحانیان با دست به مسجد اشاره می‌کنند و در طرف دیگر نمایندگان آژانس بین‌المللی انرژی اتمی به نشانه تعجب به اشاره مسئولان جمهوری اسلامی می‌نگرند. مسجد با گنبدهایی بزرگ از موشک و علامت بمب هسته‌ای از همه عناصر کارتون، بزرگتر و برجسته است» (همان: ۱۲۱). «با استفاده از تحلیل هم‌نشینی می‌توان گفت که دو نماد اسلامی، یعنی لباس روحانیت و مسجد، در کنار نماد جنگ یعنی همان نشانه‌های سلاح‌های اتمی قرار داده شده است و با این کار اسلام و جنگ در کارتون هم‌نشین شده‌اند. به این وسیله اسلام، دینی معرفی شده که با خشونت، جنگ و کشتار دسته‌جمعی همراه است. در واقع هجوم این کارتون، نه فقط به ایران بلکه به اسلام است» (همان: ۱۲۲) (تصویر ۲۸). ملت ایران در مقابل

این کُنش ها مقاومت کرده و به انتشار کاریکاتورهای انرژی هسته ای در نشریات و سایت های خبری پرداخته اند. (تصاویر ۳۰ و ۳۱)

تصویر ۳۰ (راست، پایین):
منبع: mofidnews.com

تصویر ۲۸ (راست، بالا):
منبع: politicalcartoons.com

تصویر ۳۱ (چپ، پایین):
منبع: Nainna.ir

تصویر ۲۹ (چپ، بالا):
منبع: editorialcartoonists.com

۸-۲ تحریم و اقتصاد مقاومتی

«با وقوع انقلاب اسلامی تلاش های زیادی در جهت تحول در وضعیت توسعه نیافتگی ایران صورت پذیرفت. به نظر می رسد به رغم این تلاش ها تغییرات ساختاری در اقتصاد سیاسی ایران با موفقیت همراه نبوده است و خصلت های اقتصادی رانتیر همچنان بر دولت ایران صدق می کند. به همین دلیل در شرایط کنونی، فشار وارد کردن بر اقتصاد ایران برای وادار ساختن جمهوری اسلامی به تسلیم در برابر نظام سلطه جهانی بیش از گذشته در دستور کار دشمنان قرار گرفته است. طرح ایده و نظریه اقتصاد مقاومتی به مثابه الگویی از مدیریت جهادی از سوی رهبر انقلاب اسلامی در

بازنمایی ایدئولوژی در کاریکاتورهای سیاسی، از مشروطه تا معاصر (بارویکرد جامعه‌شناختی)...

پاسخ به این حربه اقتصادی مطرح شده است» (هزاوئی و زیرکی حیدری، ۱۳۹۳: ۹). «رهبر انقلاب در ارائه تعریفی از اقتصاد مقاومتی فرمودند: در این اقتصاد هم روند پیشرفت کشور حفظ می‌شود و هم آسیب‌پذیری نظام اقتصادی در مقابل ترفندهای دشمنان کاهش می‌یابد» (خلیلی، ۱۳۹۱: ۲۴). «اقتصاد مقاومتی یعنی مبارزه؛ یعنی دشمنی در عرصه اقتصاد وجود دارد که باید با آن مبارزه کرد. (...) دشمنان خارجی برای مخدوش کردن الگوی انقلاب اسلامی در ذهن مردم داخل و خارج، از طریق اعمال فشارهای مختلف سعی می‌کنند حرکت اقتصادی کشور را با کندی یا شکست مواجه کنند؛ آشکارترین اعمال فشارها تحریم‌های اقتصادی علیه ایران است» (همان: ۳۴). ملت ایران با مقاومت در برابر تحریم‌ها با به کارگیری قوه ابتکار و اختراع خود و هم‌چنین جهاد اقتصادی، نه تنها بسیاری از احتیاجات ارتش و کارخانه‌های خود را رفع نمودند بلکه با بی‌حاصل نمودن مکر آمریکا هم‌چنان با عزم راسخ به پیش می‌رود.

تصویر ۳۲ (راست، بالا):

منبع: Montazer.ir

تصویر ۳۳ (چپ، بالا):

منبع: Shafaf.ir

تصویر ۳۴ (راست، پایین):

منبع: mofidnews.com

تصویر ۳۵ (چپ، پایین):

منبع: eghtesad-mo.blogfa.com

نتیجه‌گیری

کاریکاتور رسانه‌ای مردمی است که به عنوان یکی از قدرتمندترین سلاح‌های مطبوعاتی در مقابل دشمنان و بیگانگان عمل می‌کند. کاریکاتور به علت قدرت همه‌جانبه آن و تأثیر بر عامه مردم -خواه با سواد و خواه بی‌سواد- به عنوان ابزاری مهم در ایجاد وحدت ملی به کار می‌رود. این رسانه دو پهلو که هم طنز است و هم طعن، قادر است با توانایی‌های بالقوه سبب ماندگاری در

اذهان شده و جامعه را به اهداف مشترک سوق دهد. نتایج این تحقیق نشان داد که در کاریکاتورهای سیاسی تک نمودی (تصویری) از آغاز مشروطه، مفاهیم آزادی، بیداری در مقابل خواب و رخوت ملت ها، به صورت درگیری نیروی خیر و شر، دمیدن در صور و زنده شدن مردگان، و بعد از آن در ملی شدن صنعت نفت، مفاهیم استقلال و ترسیم اشغالگر در اذهان همانند حیوانی اسیر، مفهوم‌سازی شده است. در کاریکاتورهای سیاسی کلامی-تصویری از آغاز مشروطه، شکل گیری کاریکاتور بر اساس شعر طنزآمیز و مفهوم حراج گذاشتن، مسجد با گنبدهایی بزرگ از موشک و علامت بمب هسته ای که بیانگر مذهب و جنگ تحمیلی، مفهوم‌سازی شده است. در گروه نخست که حاوی استعاره‌های تک نمودی (تصویری) بود نمادهای آزادی، نمادهای سمبلیک دست اندازی اشغالگران بر منابع نفتی ایران، سمبل نمایندگانی فرمایشی و کم فهم، در تصاویر به کار رفته و از طریق دو تکنیک تلفیق مفاهیم مبدأ و مقصد و پرکردن غیرمنتظره بخشی از یک طرحواره، رابطه بین مبدأ و مقصد در ذهن خواننده شکل می‌گیرد و در گروه کاریکاتورهای کلامی-تصویری همین روابط به اضافه نقش تشبیتی نوشتار بادکنکی به نگاشت میان مفاهیم مبدأ و مفهوم مقصد (جنگ) کمک می‌کند.

منابع و مأخذ

- بیات، محمدرضا، (۱۳۸۱)، «بازخوانی کودتای آمریکایی-انگلیسی ۲۸ مرداد ۱۳۳۲»، زمانه، شماره ۱، صص ۲۸-۳۷.
- پاکباز، روئین، (۱۳۹۰)، دایره المعارف هنر (نقاشی، پیکره سازی و هنر گرافیک، چاپ دهم، تهران: فرهنگ معاصر.
- حاجی محمدی، علی؛ راووداد، اعظم، (۱۳۹۳)، «فرهنگ مردم پسند و سیاست بین المللی»، مطالعات فرهنگ-ارتباطات، تابستان ۱۳۹۳، سال پانزدهم، شماره ۲۶، صص ۱۰۵-۱۳۰.
- خلیلی، حسام الدین، (۱۳۹۱)، «مقاومت اقتصادی در پرتو اقتصاد مقاومتی»، کارآگاه، پاییز ۱۳۹۱، سال پنجم، شماره ۲۰، صص ۲۴-۴۳.
- ساهر، حمید، (۱۳۷۷)، سیر تحولات ۷۰ سال کاریکاتور در ایران، سعیده زنگنه، چاپ اول. تهران: آتریات کتاب.

بازنمایی ایدئولوژی در کاریکاتورهای سیاسی، از مشروطه تا معاصر (بارویکرد جامعه‌شناختی)...

- سقراطی، سید امیر، (۱۳۸۷)، «[هنر انقلاب]: صراحت اندیشه در ساحت کاریکاتور انقلاب»، تدیس، بهمن ۱۳۸۷، شماره ۱۴۲، صص ۱۱-۱۱.
- شاه ولی، منصور؛ مشفق، ژیلا، (۱۳۸۵)، «بررسی کارکرد اطلاع‌رسانی کاریکاتور با توجه به ویژگی‌های شخصی سواد بصری و دانش عمومی کاریکاتور»، کیهان کاریکاتور، مهر و آبان ۱۳۸۵، شماره ۱۷۵ و ۱۷۶، صص ۴-۹.
- شجاعی طباطبایی، سید مسعود، (۱۳۷۱)، «کاریکاتور در ایران (۱)»، کیهان کاریکاتور، فروردین ۱۳۷۱، شماره ۱، صص ۶-۹.
- شکوری، ابوالفضل، (۱۳۸۵)، «نقش کاریکاتور در بیداری مردم»، یاد، پاییز ۱۳۸۵، شماره ۸۱، صص ۳۷۵-۳۸۲.
- ضیایی، محمدرفعی، (۱۳۸۸)، «پرونده کاریکاتور»، تهران: شرکت انتشارات سوره مهر، چاپ اول.
- عباسی، اسماعیل، (۱۳۸۰)، «کاریکاتور سیاسی»، کتاب ماه هنر، خرداد و تیر ۱۳۸۰، شماره ۳۳ و ۳۴، صص ۱۰۰-۱۰۵.
- علم، محمدرضا؛ بهرامی، ناهید، (۱۳۹۲)، «تحلیلی بر رویکردهای طنز سیاسی در ایران»، فصلنامه توسعه اجتماعی، دوره هفتم، تابستان ۱۳۹۲، شماره ۴، صص ۱۰۷-۱۲۸.
- نیرومند، محمدحسین؛ شجاعی طباطبایی، سید مسعود، (۱۳۸۲)، «هنر انتقادی پابره‌ها: بررسی وضع کاریکاتور بعد از انقلاب»، سوره اندیشه، بهمن و اسفند ۱۳۸۲، شماره ۷، صص ۴۸-۵۶.
- ویسی، هادی، (۱۳۹۱)، «نقش انرژی هسته‌ای در قدرت ملی ایران»، مطالعات سیاسی جهان اسلام، بهار ۱۳۹۱، شماره ۱، صص ۷۳-۹۲.
- هزاوئی، سید مرتضی؛ زیرکی حیدری، علی، (۱۳۹۳)، «اقتصاد مقاومتی؛ نماد مدیریت جهادی در اقتصاد سیاسی ایران»، مطالعات انقلاب اسلامی، تابستان ۱۳۹۳، سال یازدهم، شماره ۳۷، صص ۹-۲۶.

Acknowledgements

We would like to express our thanks to reviewers for their valuable suggestions on an earlier version of this paper.

Declaration of Conflicting Interests

This article is extracted from the master's thesis titled "The Place of Caricature in the Course of Iran's national resistance" in the Faculty of Art and Architecture, Shahid Rajaei Teacher Training University.

Funding

The author(s) received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

REFERENCES

Bayat, M. R., (2002), "Art encyclopedia (painting, sculpture, and graphic art)", *Zamaneh*, Oct. 2002, No. 1, pp. 28-37.

Pakbaz, R. (2011), *The Encyclopedia of Art (Painting, Confectionery and Graphic Arts)*, 10th Edition Tehran: Contemporary Culture Publication.

Haji Mohammadi, A., Ravdrad, A., (2014), "Popular culture and international politics (Visual analysis of American Political Cartoons on the Iran's nuclear program from cultural studies perspectives)". *Journal of Culture-Communication Studies*, Vol. 15, No. 26, pp.105-130.

Khalili, H., (2012), "Economic Resistance in the Light of Resistance Economics", *Detective*, Autumn, Vol. 5, No. 20, pp. 24-43.

Saher, H., (1998), *Evolution of 70 years Caricature in Iran*, Saeedeh Zanganeh, 1th Edition, Tehran: Aterpat book.

Soghrati, S. A., (2008), "revolution art: The Openness of Thought in the Caricature of the Revolution", *Tandis*, Bahman, No. 142, pp. 11-11.

Shah Wali, M., Moshfeq, J., (2006), "Examining the information function of caricature", *Keyhan Caricature*, Oct, No. 175 and 176, pp. 4-9.

Shojaei Tabatabaei, S., (1992), *"Caricature in Iran (I)"*, *Keyhan Caricature*, April, No. 1, pp. 6-9.

Shakouri, A., (2006), "The Role of Caricature in People's Awakening", *Memorial*, Autumn, No. 81, pp. 375-382.

Ziaee, M., (2009), *A file for the caricature*, 1th Edition. Tehran: Soureh Mehr Publication.

Abbasi, I., (2001), "Political Caricature", The Month of Art book, June and July, No. 33 and 34, pp. 100-105.

Alam, M. R., Bahrami, N., (2013), "An Analysis of Political Approaches in Iran", Quarterly Journal of Social Development, Seventh Edition, Summer, No. 4, pp. 107-128.

Niroumand, M., Shojaee Tabatabai, S., (2003), "Critical Art of Barefoots: Study of the Post-Revolutionary Caricature", Sura Andisheh, February and march, No. 7, pp 48-56.

Veicy, H. (2012). "The Role of Nuclear Energy in Iran's National Power", political studies of Islamic world, Vol. 1, No. 1, pp. 73-92. Doi: 10.30479/psiw.2012.66.

Hezavi, S., Ziraki Heydari, A., (2014) "Resistance Economy; A symbol of revolutionary management in Iran's political economy", Islamic Revolution Studies, Summer, No. 37, pp. 9-26.